
Sexuální reviktimizace

Sakař P.

Krizové centrum pro děti a dospívající, Brno

SOUHRN

Sexuální reviktimizaci lze obecně definovat jako opakovanou zkušenost s rolí oběti sexuálního násilí, jehož se dopustili odlišní pachatelé ve dvou časově oddělených situacích. Jde o statisticky doložený fenomén, kterému je věnována narůstající pozornost odborné veřejnosti. Žádný z pokusů o jeho teoretické uchopení není dosud všeobecně akceptovaný. V této studii je vedle přehledu statistických údajů vztahujících se k sexuální reviktimizaci zhodnoceno několik modelů, konceptů a teorií, které se její existenci snaží vysvětlit.

Klíčová slova: sexuální reviktimizace, sexuální zneužití v dětství, sexuální násilí.

SUMMARY

Sakař P.: Sexual Revictimization

Sexual revictimization can be defined as a human being's repeated experience with the role of a victim of sexual abuse which is committed by different abusers in different situations. The phenomenon of sexual revictimization has been proved on statistic bases, nevertheless in spite of the fact that this phenomenon has been recently recognized by psychologists and psychiatrists there exists no single generally accepted model of a theoretical grasp of sexual revictimization. The study provides the reader not only with statistic data of the phenomenon but also a general overview of several theoretical models and concepts of this phenomenon.

Key words: sexual revictimization, child sexual abuse, sexual violence.

Čes. a slov. Psychiat., 103, 2007, No. 7, pp. 346–352.

ÚVOD

Pojem reviktimizace se v odborné literatuře začal objevovat od 80. let minulého století. V následujících letech se četnost prací na toto téma stále zvyšovala. Důvodem byl narůstající zájem o oběti trestných činů, jehož nositelem byla vedle psychologie a psychiatrie dynamicky se rozvíjející mezioborová disciplína viktimologie. Samotný pojem reviktimizace je označením pro opakovanou zkušenost s trestným činem v roli oběti. Ta se v mnoha výzkumech ukazuje jako nenáhodná. Koncept reviktimizace není vyhrazen pouze pro pojmenování přítomnosti minimálně dvou časově oddělených viktimizací, ale odkazuje na širší souvislosti, které je propojují. Jeho naplněním je hledání odpovědi na otázku, proč se konkrétní člověk, případně nějaká definovaná skupina lidí, opakovaně stali obětí trestného činu.

Se stále se navyšujícím množstvím poznatků o souvislostech a charakteristikách nejrůznějších typů viktimizací se dále diferencoval zájem o konkrétní typy trestných činů a jejich obětí. Jednou z nejpracovanějších specializací v rámci vikti-

mologických výzkumů je oblast sexuálního násilí. Zde je od počátku 90. let 20. století zaváděn pojem sexuální reviktimizace. Nejčastěji je pojímán jako souvislost mezi sexuálním zneužitím v dětství a pozdější sexuální viktimizací v dospělosti [1, 6, 10, 21, 22, 24, 30]. V některých pracích se dále diferencují jednotlivé sexuálně-agresivní zkušenosti. Zájem odborníků se rozšiřuje nejen o hledání příčinných souvislostí mezi sexuální viktimizací v adolescenci a výše uvedenými sexuálními viktimizacemi v dětství a dospělosti [7, 19], ale i o sexuální reviktimizaci ještě v dětském věku [5]. Pod hlavičkou reviktimizace jsou zkoumána spojení mezi zkušeností s pohlavním zneužitím v dětství a dalšími druhy nesexuální násilné i nenásilné viktimizace (např. fyzické a psychické týrání, krádež, podvod) v dospělém věku [3, 8, 17, 23, 25], případně vlivy nesexuálních viktimizací v dětství (nejčastěji fyzické a psychické týrání) na pozdější sexuální viktimizaci v adolescenci a dospělosti [2, 5, 6, 9]. Zcela ojedinělé, ale o to důležitější, je zaměření pozornosti na nepřímý vliv násilné viktimizace člena rodiny na míru rizika viktimizace u dítěte z této rodiny [5].

DEFINICE SEXUÁLNÍ REVIKTIMIZACE

Nejobecněji lze sexuální reviktimizaci definovat jako opakovanou zkušenost s rolí oběti sexuálního násilí, jehož se dopustili odlišní pachatelé ve dvou časově oddělených situacích. Za sexuální reviktimizaci tedy nelze považovat skupinové znásilnění ani opakované znásilňování jedním pachatelem, které je typické u incestního pohlavního zneužívání.

V této studii se zaměřuji na sexuální reviktimizaci vymezenou v souladu s uvedenou definicí, jako na souvislost mezi sexuálním zneužitím v dětství a opětovnou sexuální viktimizací jinou osobou v pozdějším věku. Nepokládám za výhodné specifikovat v definici pojmu, zda k sexuální reviktimizaci došlo v dětství, adolescenci nebo dospělém věku. Ukazuje se totiž, že sexuální reviktimizace následuje často v krátkém časovém odstupu po prvním napadení [5, 9, 26] a nikoliv až s nástupem další vývojové fáze.

Jednoznačné vymezení sexuální reviktimizace, které je výhodné hlavně pro výzkumné účely, je výrazně limitované mnohostí definic sexuálního zneužití v dětství a nejednoznačným vymezením sexuálního násilí páchaného na dospělých obětech. Pojmy jako znásilnění, sexuální napadení nebo sexuální přinucení bývají autory definovány rozdílně. Tyto rozdíly často výrazně ovlivňují výsledky výzkumů a z nich odvozované názory na fenomén sexuální reviktimizace [21, 27].

STATISTIKA SEXUÁLNÍ REVIKTIMIZACE

Statisticky je souvislost mezi sexuálním zneužitím v dětství a opětovnou sexuální viktimizací v pozdějším věku doložena v mnoha výzkumných studiích [1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 29, 30]. Dosud publikované přehledové studie konstatují, že jednoznačně převažují výzkumné práce, které existenci této provázanosti potvrzují [7, 24, 27].

Incidence sexuální reviktimizace je přitom poměrně vysoká, ovšem dosahované hodnoty se různí. Classenová, Paleshová a Aggarwalová [7] konstatují prevalenci sexuální reviktimizace v rozmezí od 10 % do 69 % a tvrdí, že „přibližně dva ze tří sexuálně viktimizovaných jedinců jsou reviktimizováni“ (s. 124). Obdobně uzavírají svůj přehled Richová a spoluautoři [27]: „Oběti pohlavního zneužití v dětství zažívají sexuální útok v dospělosti zpravidla dvakrát až třikrát častěji než jedinci nezneužití“ (s. 61). Ke srovnatelným číslům dochází i další autoři [26, 29, 30]. Čtyřikrát častější zkušenost se sexuálním napadením v dospělém věku u obětí pohlavního zneužití zaznamenaly ve svém výzkumném vzorku Filipasová s Ullmanovou [10].

Ještě výrazně vyšší míru rizika sexuální reviktimizace, ve formě znásilnění nebo pokusu o znásilnění, registrují u obětí pohlavního zneužití Fergusson, Harwood a Lynskey [9], kteří se na zkušenost se sexuálním násilím dotazovali v rámci longitudinální studie. Podobně vysokou prevalenci sexuální reviktimizace, ale už v dětském věku, zaznamenávají Boney-McCoyová a Finkelhor [5].

TEORIE A MODELY SEXUÁLNÍ REVIKTIMIZACE

Empiricky je možné spojení mezi pohlavním zneužitím v dětství a zkušeností se sexuálním napadením v pozdějším věku považovat za prokázané [25]. Naopak bez jednoznačného a všeobecně přijímaného vysvětlení zůstávají psychologické, sociální a další mechanismy, které tyto traumatizující události v životě jednotlivce propojují.

Závěry velké části prací o sexuální reviktimizaci stojí na analýze korelací mezi sexuální reviktimizací a nejrůznějšími psychologickými, sociologickými a kriminologickými charakteristikami. Přímá souvislost mezi sexuálním zneužitím v dětství a pozdější sexuální viktimizací je doložena [9, 22], ovšem nestačí k tomu, aby beze zbytku vysvětlila častější výskyt opětovné sexuální viktimizace u obětí pohlavního zneužití v dětství.

Lze nalézt množství statisticky potvrzených intervenujících proměnných, které ovlivňují riziko další sexuální viktimizace. Radí se mezi ně například závažnost pohlavního zneužití, současný výskyt jiných forem násilí, konzumace alkoholu a dalších návykových látek, rizikové sexuální chování a mnohé jiné.

Úspěšných pokusů o vytvoření multidimenzionálních modelů nebo teoretických koncepcí, které integrují identifikované intervenující proměnné, není mnoho. V následující části studie se věnuji těm nejvýznamnějším z nich.

Empirické modely

Zaměření studií o sexuální reviktimizaci je značně variabilní. Společným jmenovatelem většiny prací je snaha doložit, že existuje přímá souvislost mezi sexuálním zneužitím v dětství a opětovnou sexuální viktimizací v pozdějším věku. Značná pozornost je věnována také deskripci a výkladu intervenujících proměnných, jakými mohou být kvalita a charakter rodinného zázemí oběti, podpora ze strany blízkých před sexuálním napadením a po něm, socioekonomický status oběti, vliv institucionální péče a mnoho dalších.

Jiné práce jdou dále a hledají prostředníka, propojujícího obě traumatické zkušenosti, v psychopatologické symptomatologii (nejčastěji v projevech posttraumatické stresové poruchy – PTSP), v maladaptivních strategiích zvládání nebo v některých osobnostních charakteristikách. Patří

mezi ně například studie Arataové [1], která dokládá zprostředkující roli sebeobviňování, symptomů posttraumatické stresové poruchy a vyšší úrovně konsenzuálních sexuálních aktivit. Všechny tyto zprostředkující faktory vztahuje k charakteristikám pohlavního zneužití v dětství, například k délce trvání, míře použitého násilí, formě zneužití nebo vztahu mezi pachatelem a obětí. Konstatuje, že čím je pohlavní zneužití závažnější, tím intenzivnější se u oběti rozvinou pocity viny a symptomy PTSP, a tím vyšší je úroveň konsenzuálních sexuálních aktivit a následné riziko sexuální reviktimizace. Konečný model ovšem postihuje pouze 14 % variance sexuálně reviktimizovaných respondentů.

Vliv charakteristik pohlavního zneužití na míru rizika sexuální reviktimizace částečně potvrzují Caseyová a Nuriusová [6], které v závěrečné multivariační analýze označují za validní věk oběti v době iniciálního traumatu pohlavního zneužití a současnou přítomnost dalších forem týrání v dětství.

Podobně jako studie Arataové [1] je zaměřena práce Filipasové a Ullmanové [10], která zahrnuje (vedle posouzení přímé souvislosti mezi sexuální reviktizací a posttraumatickou symptomatologií, sebeobviňováním a použitím maladaptivních zvládajících strategií) také posouzení prediktorů každého z uvažovaných následků sexuálního zneužití v dětství. Hlavní hypotéza (kterou byla úvaha o přímé úměře mezi závažností zneužití, mírou sebeobviňování, hojností výskytu nejrůznějších maladaptivních strategií zvládání a úrovní rizika sexuální reviktimizace) byla potvrzena jen částečně a pouze posledně jmenované neadaptivní formy zvládání (např. zneužívání návykových látek, vyhýbání se sociálním kontaktům s lidmi, rizikové sexuální chování) byly potvrzeny jako rizikový faktor sexuální reviktimizace [10].

Pokusem o větší zanoření do psychosexuálních charakteristik obětí pohlavního zneužití je práce van Bruggenové, Runtzové a Kadlecové [30]. Autorky sledují vliv sexuálního sebehodnocení, které definují jako „afektivní reakci ženy na její subjektivní hodnocení vlastních myšlenek, pocitů a chování spojených se sexualitou“ (s. 136), a dysfunkčního sexuálního chování na incidenci sexuální reviktimizace a potvrzují významný vliv zkušenosti s dalším nesexuálním týráním v dětství na sexuální reviktizaci. Konstatují, že přítomnost pohlavního zneužití v dětství spolu s psychickým týráním vedou k utvoření nižšího a převážně negativního sexuálního sebehodnocení a z něj odvozeného méně kvalitního přizpůsobení v záležitostech sexuality. To pak nepřímou úměrou ovlivňuje výskyt sexuálně rizikového chování a zvyšuje tak dvojnásobně míru výskytu sexuální viktimizace v dospělosti u obětí sexuálního zneužití v dětství oproti v dětství nezneužitým obětem sexuální viktimizace. Jejich model postihuje, stejně jako model

Arataové [1], jen 14 % rozptylu u skupiny v dospělosti sexuálně viktimizovaných [30].

Ještě dál, na úroveň fungování já (self), se vydávají Messman-Mooreová, Brownová a Koelschová [22], které zvažují roli dysfunkčního já, které charakterizují narušenou vztahovostí k sobě i druhým a porušenou seberegulací na úrovni afektů a chování. Stejně jako ostatní zvažují zprostředkující roli posttraumatické symptomatologie, ovšem bez toho, aby lpěly na naplnění diagnostických kritérií PTSP. Tento přístup, spočívající v překročení rigidních a pro praxi často málo účelných diagnostických kritérií, se právě na poli psychologie traumatu ukazuje jako velmi užitečný [viz 16]. Vedle přímé souvislosti pohlavního zneužití v dětství s pozdější sexuální viktizací postulují model, v němž zprostředkující roli zaujímají symptomy posttraumatického stresu a z nich odvozené narušené funkce já. Samotný zvýšený výskyt posttraumatické symptomatologie riziko sexuální reviktimizace neovlivňuje. Autorky proto v případě sexuálního zneužití a sexuální reviktimizace uvažují o možných spojeních mezi symptomy posttraumatického stresu a fungováním já. Docházejí k závěru, že míra výskytu a závažnost symptomů PTSP negativně ovlivňuje fungování já, což skrze projevy v chování (rizikové sexuální chování, zneužívání návykových látek atd.) vede až k sexuální reviktizaci [22].

Statistické modely, které se pokoušejí o vysvětlení spojení mezi pohlavním zneužitím v dětství a pozdější sexuální viktizací, nemohou objasnit veškeré procesy a mechanismy, jež tyto zkušenosti propojují. Jednotlivé výzkumy operují vždy pouze s omezeným výběrem proměnných, které se danému autorovi zdají být důležité, a zpravidla dosahují omezené platnosti a jsou obtížně zobecnitelné. Přes všechna omezení však každý pokus o konceptualizaci sexuální reviktimizace posouvá a zpřesňuje naši poznatkovou základnu a přibližuje nás k ustavení komplexní teorie. Mnohé z uvedených výzkumů sice nedosáhly potvrzení svých hlavních hypotéz a obecnější platnosti definovaných modelů, přesto poskytují signifikantní informace o jednotlivých jednoduchých vztazích mezi zjišťovanými proměnnými, které jsou využitelné jak ve výzkumné tak i klinické praxi [viz 10].

Nutkání k opakování

Pravděpodobně nejstarším teoretickým příspěvkem k pochopení sexuální reviktimizace je psychoanalytický koncept nutkání k opakování, který zmiňuje již roku 1920 Freud ve své práci *Mimo princip slasti* [13]. Zde na příkladu dětské hry osmnáctiměsíčního dítěte dokladuje, jak traumatizující zážitek (separace od matky) vede k nutkavému opakování určité herní činnosti. Nutkavé jednání chlapce vysvětluje mimo jiné takto: „Bylo (dítě) při zážitku pasivní, zážitek je zasáhl a teď na sebe bere aktivní úlohu tím, že totéž, přestože to bylo zdrojem nelibosti, opakuje jako hru“ (s. 16).

Zdůrazňuje vliv chybějící signální úzkosti v případech náhlých traumat, která by jinak varovala před nebezpečím, připravila psychiku na zvýšenou zátěž a umožnila být jedinci aktivní, a tím snížila negativní dopad traumatu na psychický aparát. V případech závažných, například válečných traumat, se tato obrana proti přetížení traumatickou zkušeností ukazuje jako nedostatečná [13]. Původní domněnka psychoanalýzy, že nutkání k opakování je samo o sobě léčebným prostředkem, byla přehodnocena. Na druhou stranu opětovné upamatování se na traumatický zážitek a jeho znovuprožití v bezpečném prostředí psychoterapeutického sezení je jedním ze základních léčebných postupů i mimo okruh psychoanalytických teorií [viz 12].

Původní Freudova koncepce je rozvíjena následovníky napříč psychoanalytickými přístupy a školami. Její platnost obhajuje van der Kolk [31] na základě zhodnocení behaviorálních, emocionálních, fyziologických a speciálně neuroendokrinních projevů nutkání k opakování. Ukazuje, že například u incestního zneužívání, ke kterému dochází opakovaně a někdy po dlouhou dobu, se často ustaluje rozporuplné podmíněné spojení mezi milovaným objektem a utrpením, které oběť v jeho přítomnosti zažívala. Dochází k chronifikaci reakce na stres a oběť se stává fyziologicky nadměrně dráždivou, především vůči podnětům asociovanými s traumatem. Zvýšená připravenost k reakci může být některými oběťmi neutralizována právě prostřednictvím nutkavého opakování vystavování se viktimizaci. Zklidňující účinek takové reexpozice se v některých studiích ukazoval jako srovnatelný s reakcí po podání opiátů [31].

Van der Kolk [31, 32] ve svých pracích poukazuje na dva způsoby zpracování traumatické události, které se do jisté míry překrývají s rodovými rozdíly v reakci na trauma. Zdá se, že u rané deprivace a pohlavního zneužívání dochází u mužů k jejich opětovnému odehrávání skrze obranný mechanismus identifikace s agresorem, které se projevuje spíše tendencí k hyperagresivitě; ženy častěji selhávají v ochraně sebe i svého potomstva před nebezpečím, když vstupují do úzkých vztahů se zneužívajícími a agresivními muži [31].

Kritické výpady na adresu psychoanalytického vysvětlení sexuální reviktimizace zahrnují výhrady proti výlučnému zaměření na oběť, empirické neověřitelnosti teorie a neopodstatněným obavám, že by přijetí teorie vedlo k obviňování oběti za sexuální napadení [15]. Přesto se psychoanalytická teorie nutkání k opakování zdá být jedním z možných, klinickou praxí prověřených konceptů, vysvětlujících psychodynamické souvislosti sexuální reviktimizace. Další sblížení psychoanalyticky orientovaných výzkumů s pracemi na poli tzv. kognitivních věd a neurověd snad přinese další důkazy o smysluplnosti této teorie.

Koncepce Finkelhora a Browneové

V oblasti výzkumu a teorie sexuální reviktimizace je jedním z nejcitovanějších pramenů práce Finkelhora a Browneové [11], jejíž závěry však bylo dosud možné empiricky ověřit jen částečně [20]. Autoři formulují koncept čtyř tzv. traumagenických dynamik, které „pozměňují kognitivní a emocionální orientaci dítěte ve světě a vytváří trauma tím, že deformují jeho sebepojetí, pohled na svět a afektivitu“ (s. 531) [11]. Patří k nim traumatická sexualizace, zrada, bezmocnost a stigmatizace. Autoři je popisují z hlediska jejich dynamiky, psychologického dopadu a manifestace v chování oběti a definují v jednotlivých kategoriích jejich nejběžnější projevy. Teorie přispívá k objasnění procesu sexuální reviktimizace především tím, že komplexně zhodnocuje následky pohlavního zneužití v dětství a pokouší se o stanovení předpokládaného rozsahu a intenzity jejich vlivu na další vývoj dítěte. Ve spojení s výzkumy zaměřenými na tzv. rizikové faktory sexuálního násilí poskytuje teoretické východisko pro úvahy o fenoménu sexuální reviktimizace. Za plodné proto považují spojení teorie Finkelhora a Browneové [11] s tzv. hypotézou zranitelnosti Kossově a Dineroa [18].

Traumatická sexualizace má největší oporu v dosavadním empirickém zkoumání následků pohlavního zneužití v dětství a fenoménu sexuální reviktimizace. Odkazuje k situacím, kdy jsou pocity a postoje dítěte vztahující se k jeho sexualitě v důsledku traumatu utvářeny z hlediska normálního vývoje nevhodným způsobem a kdy také dochází k osvojování sexualizovaných, dysfunkčních, patologických vzorců interpersonálních vztahů. Někdy se v této souvislosti hovoří o tzv. sexualizaci interpersonálních vztahů [28].

V psychologické rovině ovlivňuje traumatická sexualizace intenzitu a zaměření zájmu o sexualitu a negativně postihuje utváření sexuální identity a norem spojených se sexem a sexualitou. Důsledky pohlavního zneužití se mohou odrazit ve vztahu k tělu a intimitě. Projevy traumatické sexualizace spatřují Finkelhor s Browneovou [11] například ve zvýšeném zájmu o sexualitu manifestovaném v promiskuitním chování, prostituci, časném zahájení sexuálního života, sexuálně-agresivním chování, nutkavých sexuálních aktivitách nebo v jejich opaku, tedy v odmítání všeho spojeného se sexem a sexualitou.

O souvislosti mezi charakterem sexuálního chování a rizikem sexuální viktimizace a reviktimizace zde již bylo pojednáno. Z hlediska rodově rozdílných reakcí na trauma pohlavního zneužití je důležitou poznámka o poškození sexuální identity. Autoři naznačují, že homosexuální zneužití může vést k úvahám o vlastním homosexuálním zaměření.

Zrada souvisí především s mírou těsnosti vztahu mezi obětí zneužití a pachatelem. Zpravidla platí, že čím těsnější je tento vztah, tím intenzivněji jsou pocity zrady a zklamání prožívány, a tím je jejich dopad na další život oběti ničivější. Kon-

cept zrad, jako následku traumatické zkušenosti sexuálního zneužití v dětství, proto nejtěsněji souvisí s incestním pohlavním zneužitím, kdy dítě zjišťuje, že někdo, na kom je materiálně i emocionálně závislé, mu ve skutečnosti ubližuje nebo ubližoval a tuto okolnost intenzivně prožívá.

Bezmocnost, která je uchopena také v samostatné teorii tzv. naučené bezmocnosti [19], je v případě teorie traumagenické dynamiky formulována jako formativní zážitek bezmoci v situaci, kdy je opakovaně atakována intimní sféra dítěte proti jeho vůli, bez možnosti ji jakkoli účinně ovlivnit. Dítě se naučí podřízené pasivní roli, kterou v obdobných situacích dál rigidně uplatňuje.

Stigmatizace se u oběti pohlavního zneužití ustavuje na základě vnějších a vnitřních konotací sexuálního zneužití v podobě pocitů studu, viny a přesvědčení o tom, že je oběť díky své zkušenosti špatná nebo pošpiněná.

Třebaže autoři sami explicitně zmiňují reviktimizaci (sexuální i nesexuální) jako následek pohlavního zneužití v dětství pouze v případě konceptů bezmocnosti a zrad a nezahrnují do svých úvah přímo fenomén sexuální reviktimizace, jejich přínos k teoretickému uchopení sexuální reviktimizace je nezpochybnitelný a trvale rozvíjený.

Socio-narativní model

Pro Lynna a spoluautorky [20] je nezbytnou podmínkou k uvažování o problematice sexuální reviktimizace změna zaměření ze samotné traumatické události na širší sociální kontext, v němž se oběť nalézá v době do opětovné viktimizace, stejně jako odvrát od vnitřního světa oběti ke světu, který ji obklopuje. Zavádějí koncept sociální inkoherece, který v mnohém připomíná Festingerův koncept kognitivní disonance a Batesonovu teorii dvojné vazby [20]. Jde o jakousi vnější sociální disociaci, kterou oběť zažívá v době po traumatické události a která ji, pokud nenastane ve vnějším světě změna, dovede až k další traumatické zkušenosti.

Pro zážitek sexuálního zneužití v dětství neexistují ve vnějším světě žádné tradiční kulturní „narativy“, například ve formě příběhů, naučení nebo vyprávění, které by dokázaly poskytnout odpověď na otázku, co se vlastně stalo a jak se s událostí vyrovnat. Oběť si tedy musí vytvořit své vlastní, často fragmentované a distorzní vysvětlení nebo příběh o události a o světě, v němž ke zneužití došlo. Její zkušenost se neslučuje s tím, co o světě dříve slyšela a jak jej vnímala. K nejextrémnějšímu rozporu dochází u oběti incestního zneužití: „Je (oběť) uvězněna mezi svůj zážitek zneužití vlastním otcem a rozšířený sociální narativ, který říká, že otcové pečují o své dcery a neubližují jim“ (s. 172) [20]. Takový nesoulad není možné řešit jinak než úplnou nebo částečnou disociací zážitku či přijetím patologického vysvětlení nabízeného často pachatelem.

Z pohledu socio-narativní teorie sexuální reviktimizace je zásadní reakce okolí. To zpracování trau-

matu buďto usnadňuje tím, že pomáhá oběti dosáhnout sociální koherence, tedy souladu jejího zážitku s vnějším světem, dříve než bude opětovně viktimizována, nebo naopak činí téměř nemožným, když jí brání ve sdílení traumatu. V takovém případě je oběť, které bylo znemožněno převést svůj traumatický zážitek do slov a sdílet ho s důležitými osobami z okolí, nucena trauma „odehrát znova a znova, dokud ho někdo neuvidí a nepochopí, někdo konečně nezakročí a nepomůže oběti zažít v tu chvíli jiný konec (příběhu)“ (s. 174) [20]. Takové pojetí je velmi blízké dříve popisované psychoanalytické teorii, s tím rozdílem, že je změna centrována do vnějšího světa, zatímco psychoanalytický přístup se zaměřuje výlučně na vnitřní svět oběti. Dosažení sociální koherence tak není věcí kognitivní jako spíše sociální, protože je to právě vnější svět, který potřebuje dosáhnout souladu s jedinečností zážitku oběti, a nikoliv naopak [20]. V pojetí autorů tedy jde spíše než o zpracování zážitku samotného pohlavního zneužití, o vyrovnání se s přetrvávajícími traumatizujícími okolnostmi, které vzešly z interakcí světa oběti s inkoherečním vnějším světem.

Ekologický model

Ekologický přístup byl prvně popsán na konci 70. let 20. století vývojovým psychologem Bronfenbrennerem [24]. Později byl různými autory aplikován například na problematiku týrání dětí [4], násilí na ženách [15] a nakonec i na fenomén sexuální reviktimizace [14, 24].

Ekologický přístup předpokládá, že chování jedince může být plně pochopeno pouze za předpokladu, že do uvažování začleníme jak individuální, tak i interpersonální a sociokulturní faktory. Problém pak lze analyzovat na úrovni ontogenetického vývoje, mikrosystému, exosystému a makrosystému, které jsou výstižně graficky znázorňovány jako čtyři soustředné kruhy [14, 15, 24]. Ontogenetický vývoj zahrnuje osobní historii jedince, která je přenášena na aktuální situace a vztahy a která ovlivňuje chování. Mikrosystém reprezentují blízké vztahy a exosystém širší sociální okolí a jeho kontext. Sociokulturní aspekt, zahrnující systém norem, hodnot a přesvědčení společnosti, je součástí makrosystému.

Na úrovni ontogenetického vývoje jedince je sexuální reviktimizace zkoumána nejčastěji. Většina příspěvků k problematice sexuální reviktimizace na této úrovni analýzy problému zůstává. Grauerholzová [14] z nich vybírá několik konceptů, které mohou vysvětlit vysoké riziko sexuální reviktimizace u pohlavně zneužitých jedinců. K popisu podstatných okolností ovlivňujících míru rizika si vypůjčuje například výše popsaný koncept Finkelhora a Browneové [11], uvažuje o vlivech disociačních poruch, nízkého sebevědomí, sociální izolace a dalších fenoménů. Zvažovány jsou role individuální zkušenosti raného dětství a rodinného prostředí a důsledky iniciální traumatické zkušenosti,

například v podobě zneužívání návykových látek, symptomů posttraumatického stresu apod. [24].

Na úrovni mikrosystému píše Grauerholzová [14] o faktorech, které podporují pravděpodobnost setkání s potenciálním násilníkem, a faktorech potencujících riziko, že si násilník zvolí pro svůj záměr právě konkrétní oběť. Messmanová-Mooreová a Longová [24] uvažují podobně, když se zaměřují na interakci mezi obětí a pachatelem a charakterizují ji dvěma mechanismy. První, který zvyšuje riziko sexuální reviktimizace skrze zvýšený kontakt s potenciálním agresorem, nazývají mechanismem vystavování riziku; druhý, který reflektuje psychologickou a sociální zranitelnost oběti a způsob a kritéria pro její výběr na straně pachatele, psychologickou zranitelností. Zatímco hrozbu setkání s pachatelem zvyšuje výhradně rizikovost chování možné oběti (nejčastěji zvýšená nebo riziková sexuální aktivita, časté intoxikace), psychologická zranitelnost – koncept odkazující mimo jiné na tzv. hypotézu zranitelnosti obsaženou v práci Kossové a Dineroa [18] – je charakterizována interakčně, tedy jako současná přítomnost a provázanost projevů psychologické zranitelnosti na straně oběti a schopnosti a ochoty signály zranitelnosti číst a zneužít na straně pachatele [24]. Mezi tyto signály autorky řadí například projevy PTSP a disociačních fenoménů, konzumaci alkoholu a drog, defektní vnímání rizika a interpersonální problémy. V podrobné analýze takto definovaného mikrosystému spatřují největší potenciál pro porozumění fenoménu sexuální reviktimizace [24].

Zatímco pro první dvě úrovně analýzy můžeme hledat oporu v empirických pracích, u analýzy exosystému a makrosystému se musíme vyrovnávat s naprostým nedostatkem takové podpory, a tedy vysokou mírou spekulativnosti vyvozovaných závěrů. Na úrovni exosystému je možné uvažovat například o vlivu socioekonomického statusu na riziko sexuální reviktimizace, dále o roli sociální podpory, o stupni začlenění do širší sociální sítě a pozici, kterou v ní oběť a agresor zaujímají [14, 15]. Makrosystém poskytuje prostor pro uvažování nad rolí kulturních přesvědčení, hodnot, rodových stereotypů a dalších sociálních konstruktů vztahujících se k sexualitě a násilí [14, 15].

Ekologický model věnuje pozornost funkcím a důsledkům identifikovaných rizikových faktorů sexuální reviktimizace v širších interpersonálních a sociokulturních souvislostech. Přirozeně absorbuje většinu dosud identifikovaných intervenujících proměnných i celé teorie a snaží se je spojovat v logický celek. Na druhou stranu množství zahrnutých proměnných neumožňuje komplexní testování a verifikaci této teorie. Jednou z mála výzkumných aplikací ekologického přístupu na poli sexuální viktimologie je práce Kossové a Dineroa [18], která se zaměřila na identifikaci rizikových faktorů sexuálního napadení v populaci vysokoškolských studentů. Přes vysokou míru spekulativnosti je ekologický

přístup užitečným rámcem pro uvažování o sexuální reviktimizaci a ideálním prostorem pro integraci stále se rodících nových poznatků.

ZÁVĚR

Velká část obětí sexuálního zneužívání v důsledku své zkušenosti dlouhodobě strádá a podstatná část z nich se v dalším průběhu života stává, někdy opakovaně, obětí sexuálního násilí nebo jiných forem násilí, případně se takového druhu násilí dopouští na ostatních. Existuje ovšem i skupina obětí sexuálního zneužívání v dětství, která takovou opakovanou násilnou zkušenost v roli oběti nebo pachatele nemá a nalezneme dokonce množství obětí zneužití, které si do dalšího života neodnášejí žádné výraznější následky.

Zatímco statisticky je možné sexuální reviktimizaci považovat za prokázanou, teoretický koncept, který by dokázal jednoznačně zodpovědět otázku, proč se konkrétní člověk, případně nějaká definovaná skupina lidí opakovaně stali obětí trestného činu (např. sexuálního násilí), stále chybí. V nabídnutých teoriích je vedle zřejmých rozdílů možné nalézt také četná spojení a podobnost. V obecné rovině lze říci, že empirické modely a úžeji zaměřené teorie, například psychoanalytický přístup nebo koncepty vycházející z teorie učení, jsou v modifikacích zakomponovány do širších pojetí sexuální reviktimizace (např. ekologického přístupu). Autoři mnohdy sami na tato spojení odkazují. Zdá se dokonce, že se jednotlivé koncepty nevyklučují a mohou koexistovat i v rámci jedné teorie. Za takovou syntézu považují socio-narativní model.

Požadavek na celostní pojmání člověka, patrný v současné vědě a rozvíjený v rámci tzv. bio-psycho-sociálního přístupu, asi nejlépe naplňuje poslední ze jmenovaných teorií sexuální reviktimizace. Ekologický model v sobě absorbuje veškeré dosavadní poznatky a je v podstatě otevřeným rámcem, do něhož je možné v budoucnosti dále vřazovat a usazovat nové poznatky. Naplňuje také současný trend vyzdvihující neoddelitelnost sociálního kontextu, životní historie, osobnostních vlastností jedince a charakteru samotné traumatické události od způsobu, jakým člověk takové zkušenosti prožívá a zpracovává.

Nelze opomíjet ani spojení mezi výzkumnou a klinickou praxí. Právě klinická praxe, nutně vzdálená vědeckému zjednodušování, ukazuje, že s největší pravděpodobností nenalezneme jedinou univerzální odpověď na otázku z úvodu, ale že bude nutné akceptovat různá vysvětlení v závislosti na charakteru traumatické zkušenosti, osobnosti oběti, sociálním prostředí a mnoha dalších intervenujících okolnostech. Hlavním společným zájmem praxe a výzkumu by stále měl být prospěch obětí sexuálního násilí. Už dnes je zřejmé, že včasná a dostatečně fundovaná intervence by mohla před-

cházet opětovné traumatizaci a mírnit následky zneužití projevující se širokou škálou zdravotních, osobních a interpersonálních problémů.

Vysvětlení a pochopení fenoménu sexuální reviktimizace je, z mého pohledu, klíčovým předpokladem pro výrazné omezení dalšího strádání a utrpení obětí sexuálního zneužívání a užitečným vodítkem při hledání vhodných psychologických nástrojů pomoci, profylaktických i obecnějších preventivních opatření. Dosud získané poznatky dostatečně přesvědčivě ukazují, že je třeba se nadále osudem obětí sexuálního zneužívání vážně zabývat.

LITERATURA

1. **Arata, C. M.:** From child victim to adult victim: A model predicting sexual revictimization. *Child Maltreatment*, 5, 2000, pp. 28-39.
2. **Arata, C. M., Lindman L.:** Marriage, child abuse, sexual revictimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 2002, pp. 953-971.
3. **Banyard, V. L., Arnold, S., Smith, J.:** Childhood sexual abuse and dating experiences of undergraduate women. *Child Maltreatment*, 5, 2000, pp. 39-48.
4. **Belsky, J.:** Child maltreatment: An ecological integration. *American Psychologist*, 35, 1980, pp. 320-335.
5. **Boney-McCoy, S., Finkelhor, D.:** Prior victimization: A risk factor for child sexual abuse and for PTSD-related symptomatology among sexually abused youth. *Child Abuse and Neglect*, 19, 1995, pp. 1401-1421.
6. **Casey, E. A., Nurius, P. S.:** Trauma exposure and sexual revictimization risk: Comparison across single, multiple incident, and multiple perpetrator victimization. *Violence Against Women*, 11, 2005, pp. 505-530.
7. **Classen, C., Palesh, O. G., Aggarwal, R.:** Sexual revictimization: A review of empirical literature. *Trauma, Violence, and Abuse*, 6, 2005, pp. 103-129.
8. **Coid, J., Petrukevitch, A., Feder, G., Chung, Wai-Shan, Richardson, J., Moorey, S.:** Relation between childhood sexual and physical abuse and risk of revictimization in women: A cross-sectional survey. *Lancet*, 358, 2001, pp. 450-455.
9. **Fergusson, D. M., Horwood, L. J., Lynskey M. T.:** Childhood sexual abuse, adolescent sexual behaviors and sexual revictimization. *Child Abuse and Neglect*, 21, 1997, pp. 789-803.
10. **Filipas, H. H., Ullman, S. E.:** Child sexual abuse, coping responses, self-blame, posttraumatic stress disorder, and adult sexual revictimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 21, 2006, pp. 652-672.
11. **Finkelhor, D., Browne, A.:** The traumatic impact of child sexual abuse: A conceptualization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 55, 1985, pp. 530-541.
12. **Foa, E. B., Keane, T. M., Friedman, M. J. (Eds.):** Effective treatments for PTSD. New York, The Guilford Press, 2000. 388 p.
13. **Freud, S.:** Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920-1924. Praha, Psychoanalytické nakladatelství, 1999, 383 s.
14. **Grauerholz, L.:** An ecological approach to understanding sexual revictimization: Linking personal interpersonal and sociocultural factors and processes. *Child Maltreatment*, 5, 2000, pp. 5-17.
15. **Heise, L. L.:** Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women*, 4, 1998, pp. 262-291.
16. **Horowitz, M., J.:** Liečba syndrómov podmienených streptom. Trenčín, Vydavateľstvo F, 2004. 111 s.
17. **Irwin, H. J.:** Violent and nonviolent revictimization of women abused in childhood. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 1999, pp. 1095-1110.
18. **Koss, M. P., Dinero, T. E.:** Discriminant analysis of risk factors for sexual victimization among a sample of college women. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 1989, pp. 242-250.
19. **Krahe, B.:** Childhood sexual abuse and revictimization in adolescence and adulthood. *Journal of Personal and Interpersonal Loss*, 5, 2000, pp. 149-166.
20. **Lynn, S. J., Pintar, J., Fite, R., Ecklund, K., Stafford, J.:** Toward a social-narrative model of revictimization. In Koenig, L. J., Doll, L. S., O'Leary, A., Pequegnat, W. (Eds.), *From Child Sexual Abuse to Adult Sexual Risk*. Washington: APA, 2004, pp. 159-180.
21. **Mayall, A., Gold, S. R.:** Definitional issues and mediating variables in the sexual revictimization of women sexually abused as children. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, 1995, pp. 26-42.
22. **Messman-Moore, T. L., Brown, A. L., Koelsch L. E.:** Posttraumatic symptoms and self-dysfunction as consequences and predictors of sexual revictimization. *Journal of Traumatic Stress*, 18, 2005, pp. 253-261.
23. **Messman-Moore, T. L., Long, P. J.:** Child sexual abuse and revictimization in the form of adult sexual abuse, adult physical abuse, and adult psychological maltreatment. *Journal of Interpersonal Violence*, 15, 2000, pp. 489-502.
24. **Messman-Moore, T. L., Long, P. J.:** The role of childhood sexual abuse sequelae in the sexual revictimization of women: An empirical review and theoretical reformulation. *Clinical Psychology Review*, 23, 2003, pp. 537-571.
25. **Messman-Moore, T. L., Long, P. J., Siegfried, N. J.:** The revictimization of child sexual abuse survivors: An examination of the adjustment of college women with child sexual abuse, adult sexual assault, and adult physical abuse. *Child Maltreatment*, 5, 2000, pp. 18-27.
26. **Noll, J. G., Horowitz, L. A., Bonanno, G. A., Trickett, P. K., Putnam, F. W.:** Revictimization and self-harm in females who experienced childhood sexual abuse: Results from a prospective study. *Journal of Interpersonal Violence*, 18, 2003, pp. 1452-1471.
27. **Rich, C. L., Combs-Lane, A. M., Resick, H. S., Kilpatrick, D. G.:** Child sexual abuse and adult sexual revictimization. In Koenig, L. J., Doll, L. S., O'Leary, A., Pequegnat, W. (Eds.), *From Child Sexual Abuse to Adult Sexual Risk*. Washington: APA, 2004, pp. 49-68.
28. **Täubner, V.:** Nejstřeženější tajemství – sexuální zneužívání dětí. Praha, Trizonia, 1996.
29. **Tjaden, P., Thoennes, N.:** Prevalence, incidence, and consequences of violence against women: Findings from The National Violence Against Women Survey. *Prevalence, Incidence, and Consequences of Violence Against Women*, 1999, pp. 1-16.
30. **van Bruggen, L. K., Runtz, M. G., Kadlec, H.:** Sexual revictimization: The role of sexual self-esteem and dysfunctional sexual behaviors. *Child Maltreatment*, 11, 2006, pp. 131-145.
31. **van der Kolk, B. A.:** The compulsion to repeat the trauma: Re-enactment, revictimization, and masochism. *Psychiatric Clinics of North America*, 12, 1989, pp. 389-411.
32. **van der Kolk, B. A.:** The complexity of adaptation to trauma: Self-regulation, stimulus discrimination, and characterological development. In van der Kolk, B. A., MacFarlane, A. C., Weisaeth, L. (Eds.), *Traumatic Stress*. New York: The Guilford Press, 1996, pp. 182-213.

*Mgr. Petr Sakař
Krizové centrum pro děti a dospívající
Hapalova 4
621 00 Brno
e-mail: sakar@email.cz*